

Conceptual and Structural Deficiencies in Literary Criticism of Afghanistan

Noor Mohammad Noornia^{1✉} | Ahmad Razi² | Alireza Nikouei³

1. Corresponding Author, Ph.D. Graduated of Persian Language and Literature Department, Faculty of Literature and Humanities, Guilan University, Rasht, Iran. Email: noornoornia@gmail.com

2. Professor of Persian Language and Literature Department, Faculty of Literature and Humanities, Guilan University, Rasht, Iran. Email: razi@guilan.ac.ir

3. Associate Professor of Persian Language and Literature Department, Faculty of Literature and Humanities, Guilan University, Rasht, Iran. Email: alireza_nikouei@yahoo.com

Article Info

Article Type:
Research Article

(125-149)

Receive Date:
06 January 2026

Revise Date:
29 May 2026

Accept Date:
30 May 2026

Published online:
03 July 2026

Abstract

Literary criticism in Afghanistan two last decades, concurrent with the expansion of literary and cultural activities, has witnessed a remarkable growth and proliferation of sources, academic theses and journalistic criticism; nevertheless, this quantitative expansion has failed to lead to the formation of a coherent, sustained and methodologically grounded critical discourse and has instead resulted largely in the accumulation of fragmented texts. The present article aims to identify and systematically analyze the conceptual and structural deficiencies of literary criticism in Afghanistan by examining the most significant domains in which theoretical weakness, methodological inadequacy and linguistic divergence are clearly manifested and traceable. The research adopts a descriptive-analytical method with a diagnostic approach grounded in conceptual and structural analysis of critical texts (Criticism of poetry and story/novel). The findings indicate that the crisis of literary criticism in Afghanistan stems primarily from the misinterpretation of literary theories, their superficial or merely formulaic application, the absence of a clear analytical language and the predominance of subjective judgment in place of structured and reasoned analysis. Moreover, structural examination reveals that deficiencies in systematic theoretical education, the prevalence of incomplete or inaccurate translations, the absence of effective mechanisms for scholarly evaluation and the dominance of taste-oriented approaches within the literary sphere have created conditions for instability, fragmentation, and methodological discontinuity, while further intensifying the persistence of this situation. These deficiencies operate in an interconnected, network-like manner, placing literary criticism in a state of “epistemic deficiency” a condition in which theory is not properly assimilated, methodology fails to become established and criticism is prevented from fulfilling its role in the production of scholarly knowledge. Overcoming this vicious cycle requires a fundamental reconstruction of theoretical education, the strengthening of analytical methodology and the establishment of research institutions equipped with academic journals and systematic systems of university-level evaluation. Such reforms are essential for disciplinary coherence alone.

Keywords:

literary criticism of Afghanistan; pathology; literary theory; methodology; critical language

Cite this article:

Noornia, Noor Mohammad; Razi, Ahmad & Nikouei, Alireza (2025). Conceptual and Structural Deficiencies in Literary Criticism of Afghanistan. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, Vol: 14, Issue: 3, Ser. No.: 39 (125-149).

DOI:

<https://doi.org/10.22059/jlcr.2026.409553.2101>

Publisher:

The University of Tehran Press.

© Noor Mohammad Noornia, Ahmad Razi, Alireza Nikouei

1. Introduction

In the Last two decades, literary criticism in Afghanistan has expanded quantitatively due to the growth of literary production, academic theses and journalistic criticism. Despite this expansion, literary criticism of Afghanistan has not developed into a coherent, theory-driven and methodologically stable discourse. A clear gap exists between the epistemological expectations of literary criticism and its actual practice. This gap manifests in conceptual ambiguity, methodological inconsistency, an unstable critical language and the dominance of impressionistic or taste-based judgments. These symptoms indicate a deeper crisis in the conceptual and structural foundations of literary criticism in Afghanistan.

2. Literature Review

Literary criticism in Afghanistan is limited, fragmented and largely lacks a coherent theoretical and methodological framework. Early works, such as Qawim's *Collected Essays on Literary Theory and Criticism* (2011) and Mahmoud Jafari's article "The Status of Literary Criticism in Contemporary literature of Afghanistan" (2013) are mostly descriptive, highlighting issues like taste-based judgment, superficial reading, and insufficient training. Yaqub Yasna's *Possible Knowledges of the Text* (2013) and *Reading the Text* (2014), and Yaman Hikmat's *Encountering the Text* (2014) emphasize the absence of theoretical grounding and the need for epistemological reflection, while later works, including Emran Rateb's *Melancholy and Doubt* (2019) and Yasna's *Disenchanting Enlightenment: Against Simplification* (2020), stress methodological instability and the dominance of impressionistic readings. Overall, literary criticism of Afghanistan remains conceptually and structurally underdeveloped. This study aims to provide a systematic diagnostic analysis, offering a theoretical foundation for reconstructing criticism as a knowledge-producing discipline.

3. Objectives

The main objective of this article is to identify and analyze the major conceptual and structural deficiencies of contemporary literary criticism of Afghanistan. The study seeks to explain how misinterpretations of literary theory, weak methodological practices and fragile institutional structures interact to prevent criticism from functioning as a knowledge-producing discipline. By distinguishing between conceptual and structural shortcomings, the research aims to clarify the nature of the crisis and to outline preliminary directions for reconstructing critical discourse.

4. Methods and Theories

The research adopts a descriptive-analytical methodology with a diagnostic approach based on conceptual and structural analysis. The deficiencies identified in literary criticism of Afghanistan are categorized into two interrelated domains: conceptual deficiencies, which concern the understanding and application of literary theory and structural deficiencies, which relate to education, translation practices, institutional evaluation and the organization of critical discourse. Each domain is analyzed in terms of its characteristics, causes and consequences.

The theoretical components of this study draws on contemporary theories of literary criticism that emphasize reading, textual structure, signification, discourse, context and historicity. Based on this perspective, literary criticism gains validity only when interpretation is grounded in a coherent conceptual framework and supported by textual evidence and analytical reasoning. The study also engages with theories of critical methodology, which stress transparency of argumentation, methodological coherence and evaluability of interpretation. In addition, theories of literary institutions and knowledge production are employed to situate criticism within academic, educational and cultural structures. Insights from reader-response

theory and hermeneutics are used to clarify the role and limits of subjectivity in critical interpretation.

5. Discussion and Findings

The findings indicate that one of the most serious conceptual problems in literary criticism of Afghanistan is the superficial and formulaic use of literary theory. Theories are often encountered through incomplete translations or secondary sources and are applied without sufficient understanding of their philosophical foundations. As a result, theory functions either as a rigid template imposed on texts or as a decorative vocabulary that obscures analysis. Another major issue is the dominance of taste-based and impressionistic criticism, in which personal response replaces methodologically accountable interpretation. Additionally, the ideological instrumentalization of criticism reduces literary texts to political or social documents and restricts textual plurality.

At the structural level, weak theoretical education, limited access to primary theoretical texts, inadequate translations and the absence of academic evaluation mechanisms contribute to methodological instability. These structural deficiencies reinforce conceptual misunderstandings and perpetuate a cycle of weak critical practice. Together, these problems create a condition of “epistemic absence” in which theory is not internalized, methodology is not stabilized and criticism fails to produce cumulative knowledge.

6. Conclusion

The article concludes that the crisis of literary criticism in Afghanistan results from an interconnected network of conceptual and structural deficiencies rather than isolated failures. Addressing this crisis requires reconstructing theoretical education, strengthening analytical methodology and establishing institutional mechanisms for academic evaluation. Only through the integration of theory, method and institutional support can literary criticism of Afghanistan develop into a coherent, evaluable and knowledge-producing critical discourse.

کاستی‌های مفهومی و ساختاری نقد ادبی افغانستان

نورمحمد نورنیا^۱ | احمد رضی^۲ | علیرضا نیکویی^۳

۱. نویسنده مسئول، دانش‌آموخته گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: noormoomia@gmail.com

۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: razi@guilan.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: alireza_nikouei@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی و پژوهشی (۱۲۵-۱۴۹)	نقد ادبی افغانستان در دو دهه اخیر (۱۳۸۰-۱۴۰۰)، هم‌زمان با گسترش فعالیت‌های ادبی و فرهنگی، با رشد چشمگیر و تعدد منابع، پایان‌نامه‌های دانشگاهی و نقدهای مطبوعاتی مواجه شده است. با این حال، این گسترش کمی نتوانسته است به شکل‌گیری گفتمانی منسجم، پایدار و روش‌مند در حوزه نقد ادبی بینجامد و بیشتر به انباشت متون پراکنده منجر شده است. مقاله حاضر با هدف شناسایی و تحلیل نظام‌مند کاستی‌های مفهومی و ساختاری نقد ادبی افغانستان، به بررسی مهم‌ترین عرصه‌هایی می‌پردازد که ضعف نظری، نارسایی روش‌شناختی و واگرایی زبانی در آن‌ها به گونه‌ای آشکار بازتاب یافته و قابل ردیابی است. روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی با رویکرد آسیب‌شناسانه و مبتنی بر تحلیل مفهومی و ساختاری متون انتقادی (نقد شعر و داستان/رمان) است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که بحران نقد ادبی در افغانستان، بیش از هر چیز، از کژفهمی نظریه‌های ادبی، مصرف سطحی یا صرفاً قالبی آن‌ها، فقدان زبان تحلیلی معین و غلبه برداشت‌های شخصی به جای تحلیل ساختارمند و مستدل ناشی شده است. افزون بر این، بررسی ساختاری نشان می‌دهد که ضعف در آموزش منسجم نظریه‌ها، رواج ترجمه‌های ناقص یا نادقیق، نبود سازوکارهای مؤثر ارزیابی علمی و غلبه ذوق‌محوری در فضای ادبی، زمینه ناپایداری، پراکندگی و گسست روش‌شناختی را فراهم ساخته و استمرار این وضعیت را تشدید کرده است. این کاستی‌ها به صورت شبکه‌ای و درهم‌تنیده عمل می‌کنند و نقد ادبی را در «فقدان معرفتی» قرار می‌دهند که در نتیجه، نظریه به درستی جذب نمی‌شود؛ روش تثبیت نمی‌گردد و نقد از ایفای نقش خود در تولید معرفت علمی بازمی‌ماند. رهایی از این چرخه معیوب، مستلزم بازسازی بنیادین آموزش نظری، تقویت روش‌شناسی تحلیلی و ایجاد نهادهای پژوهشی دارای مجله و نظام ارزیابی دانشگاهی است.
تاریخ دریافت: ۱۶ دی ۱۴۰۴	
تاریخ بازنگری: ۰۸ خرداد ۱۴۰۵	
تاریخ پذیرش: ۰۹ خرداد ۱۴۰۵	
تاریخ انتشار: ۱۲ تیر ۱۴۰۵	
کلیدواژه‌ها:	نقد ادبی افغانستان، آسیب‌شناسی، نظریه ادبی، روش‌شناسی، زبان نقد

استناد نورنیا، نورمحمد؛ رضی، احمد و نیکویی، علیرضا (۱۴۰۴). کاستی‌های مفهومی و ساختاری نقد ادبی افغانستان. *پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت*، دوره ۱۴، ش ۳، پاییز ۱۴۰۴، پیاپی ۳۹ (۱۲۵-۱۴۹).

<https://doi.org/10.22059/jlcr.2026.409553.2101>

مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران. © نورمحمد نورنیا، احمد رضی، علیرضا نیکویی

ناشر

۱. مقدمه

در بستر ادبی افغانستان که یکی از گستره‌های جغرافیایی زبان فارسی بوده و هست، با وجود رشد کمی تولیدات نقد در دو دهه اخیر (۱۳۸۰-۱۴۰۰)، گسترش فعالیت‌های دانشگاهی و شکل‌گیری نسل تازه‌ای از نویسندگان و پژوهشگران، همچنان شکاف عمیقی میان آنچه نقد ادبی باید باشد و آنچه عملاً پدید آمده مشاهده می‌شود. این شکاف، پیامد مجموعه‌ای از کاستی‌های ساختاری و مفهومی است که طی دهه‌ها انباشته شده و سیمای عمومی نقد ادبی در افغانستان را شکل می‌دهند. مسأله اصلی این پژوهش، پرداختن به همین کاستی‌هاست که در لایه‌های مختلف، خود را نشان می‌دهند: از برداشت‌های نادرست نظریه‌ها و ساده‌سازی مفاهیم پیچیده نقد گرفته تا ضعف در زبان نقد، نقصان در آموزش دانشگاهی، غیبت روش‌شناسی مشخص و فروکاست نقد به توصیف‌های عاطفی و فردمحور. شناخت و تحلیل این کاستی‌ها از سویی ضرورتی دانشگاهی و از جانبی، گامی ضروری برای بازسازی گفتمان نقد در افغانستان است. نقد ادبی زمانی به جایگاه واقعی خود می‌رسد که ابزارهای مفهومی و روش‌شناختی آن به صورت روشن تعریف شده باشد و منتقد بتواند میان تجربه فردی، چارچوب نظری و شواهد متنی پیوندی معتبر و سنجش‌پذیر برقرار کند.

بررسی کاستی‌ها چندین کارکرد هم‌زمان دارد: نخست آن که امکان می‌دهد وضعیت موجود نقد ادبی به صورت عینی و قابل ارزیابی صورت‌بندی شود؛ دوم آن که اجازه می‌دهد میان ضعف‌های ساختاری (مربوط به نهادها، آموزش، شیوه تولید متن و زبان نقد) و ضعف‌های مفهومی (مربوط به فهم نظریه و چگونگی کاربست آن) تفکیک صورت گیرد و سوم آن که مسیریابی برای اصلاح، آموزش و بازسازی نقد ادبی ترسیم شود. تأکید این مقاله بر آن است که ساخت‌های ساختار و مفهوم، به تنهایی قابل اصلاح نیستند؛ زیرا کاستی‌های نقد ادبی در افغانستان حاصل تعاملی پیچیده میان هر دو سطح‌اند.

هدف این پژوهش، شناسایی و توصیف مهم‌ترین ضعف‌هایی است که در نقد ادبی افغانستان بروز یافته‌اند و همچنین به تبیین ریشه‌ها و علل آن و ارائه راهکارهایی برای بهبود نقد ادبی می‌پردازد. بررسی این کاستی‌ها هنگامی اهمیت مضاعف می‌یابد که دریابیم هر یک از آن‌ها نه یک ضعف منفرد، بلکه نشانه‌ای از اختلال بزرگ‌تری در ساختار معرفتی نقد به شمار می‌روند. صورت‌بندی دقیق این کاستی‌ها امکان می‌دهد که زمینه نظری مناسبی برای پژوهش‌های بعدی فراهم، و طرحی مقدماتی برای اصلاح وضعیت نقد ادبی در افغانستان پیشنهاد شود.

روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی با رویکرد آسیب‌شناسانه مبتنی بر تحلیل مفهومی و ساختاری متون انتقادی (نقد شعر و داستان/رمان) است. به این معنا که کاستی‌ها بر اساس ماهیت‌شان در دو دسته کلی «ساختاری» و «مفهومی» طبقه‌بندی می‌شوند و سپس هر یک با توجه به ویژگی‌های درونی و پیامدهای‌شان تبیین می‌گردند. این رویکرد دو مزیت اساسی دارد: نخست، امکان می‌دهد تصویری یک‌پارچه از وضعیت نقد ارائه شود و دوم، با تفکیک دقیق ضعف‌ها، راه را برای بحث‌های کاربردی‌تر درباره اصلاح ساختارهای آموزشی، نظری و تحلیلی نقد هموار می‌کند.

۱.۱. پیشینه پژوهش

مهم‌ترین آثاری که به کاستی‌های نقد ادبی در افغانستان پرداخته‌اند یا نشانه‌هایی از آن را بروز داده‌اند، عبارت‌اند از: مجموعه مقاله‌ها در زمینه نظریه ادبی و نقد ادبی اثر عبدالقیوم قویم (۱۳۹۰) که افزون بر مباحث نظری پیرامون ادبیات‌شناسی، نمونه‌هایی از نقد بر آثار نویسندگان افغانستانی را نیز در بر دارد. مقاله مطبوعاتی «جایگاه نقد ادبی در ادبیات معاصر افغانستان» نوشته محمود جعفری (۱۳۹۲) یکی از نخستین آسیب‌شناسی‌های نهادینه نشدن نقد ادبی در افغانستان است. جعفری، وضعیت موجود نقد ادبی را بازتابی از بی‌ریشگی نظری و آموزشی می‌داند. او، در این اثر، ساختار آسیب‌شناسی نقد ادبی در ایران را اقتباس کرده است (ر.ک. شمیسا، ۱۳۸۳: ۲۳). یعقوب یسنا در کتاب *دانایی‌های ممکن متن* (۱۳۹۲) به شیوه‌ای فلسفی و معرفت‌شناسانه، مسأله «فقدان نظریه» در نقد افغانستان را طرح کرده و به ضرورت تکوین دانش در خوانش متن پرداخته است. *مواجهه با متن* کتاب یامان حکمت (۱۳۹۳) به فقدان گفتمان نظری منسجم در نقد ادبی افغانستان اشاره کرده و نمونه‌هایی از متن‌ها و نقدهای معاصر را در پرتو نظریه‌های جدید بررسی کرده است. یعقوب یسنا در کتاب *خوانش متن* (۱۳۹۳) با تکیه بر نقدهای انجام‌شده در افغانستان، به تحلیل بحران گفتمان نظری و عملی در نقد پرداخته است. *مالیخولیا و تردید* مجموعه مقالات عمران راتب (۱۳۹۸) با رویکردی تأویلی به مسأله معنا و تفسیر متن، در لایه‌های نظری و نقدهای عملی، بر خلأ روش و نظریه در این حوزه تأکید می‌کند. در کتاب *روشنگری افسون: برای گذر از ساده‌نگاری* (۱۳۹۹)، یعقوب یسنا ضمن نقد ساده‌نگاری ادبی، در مورد نارسایی نقد دانشگاهی و نبود گفتمان فلسفی در افغانستان بحث کرده است.

مرور این آثار نشان می‌دهد که نقد ادبی افغانستان فاقد نظام نظری و روش‌شناختی منسجم است. این فقدان در آثار فوق، بیشتر به صورت اشاره یا تذکرهای کلی مطرح شده است و نویسندگان به شناسایی کاستی‌های نقد ادبی، دسته‌بندی آن‌ها و ذکر نمونه و تحلیل آن نپرداخته‌اند. پژوهش حاضر، افزون بر این که به موارد یادشده به گونه گسترده توجه نشان داده، تلاش کرده که ریشه‌ها و پیامدهای این کاستی‌ها را نیز از نظر دور ندارد.

۲.۱. مؤلفه‌های نظری پژوهش

نخستین مؤلفه نظری این پژوهش، نظریه‌های معاصر نقد ادبی‌اند که نقد را بر محور مفاهیمی چون «خوانش»، «ساختار»، «دلالیت»، «زمینه»، «گفتمان» و «تاریخ‌مندی» تعریف می‌کنند (ر.ک. کالر، ۱۳۹۶: ۱۶۶). در این دیدگاه، نقد ادبی تنها زمانی اعتبار می‌یابد که قادر باشد رابطه میان متن و شبکه مفهومی پیرامون آن را توضیح دهد و به کمک دستگاه مفهومی معین، به تحلیل لایه‌های معنایی اثر بپردازد. مؤلفه دوم، نظریه‌های مربوط به روش‌شناسی نقد است؛ نظریه‌هایی که بر ضرورت انسجام در فرایند تحلیل تأکید دارند و نقد را فرآیندی ارزیابی‌پذیر، مبتنی بر شواهد و تابع اصول مشخص زبانی و تحلیلی می‌دانند. مؤلفه سوم، نظریه‌های مرتبط با نهادهای ادبی و تولید دانش است؛ دیدگاهی که نقد ادبی را در بستر شبکه‌ای از نهادها (دانشگاه، نشریات، انجمن‌ها و ساختارهای فرهنگی) تحلیل می‌کند. مؤلفه نهایی، رابطه میان تجربه فردی و تحلیل

علمی است؛ حوزه‌ای که نظریه‌های «واکنش خواننده» و «هرمنوتیک» به آن پرداخته‌اند. این نظریه‌ها تأکید می‌کنند که تجربه فردی در نقد قابل حذف نیست (ر.ک. ایگلتن، ۱۳۸۸: ۱۱۱)؛ اما تجربه فردی زمانی به خوانش معتبر تبدیل می‌شود که در چارچوب تحلیل روشمند و زبان نظری قرار گیرد.

۲. کاستی‌های مفهومی و ساختاری نقد ادبی

کاربست نظریه در نقد ادبی افغانستان به دههٔ چهل سدهٔ گذشته بازمی‌گردد. از آن زمان تا کنون، نسبت نقد ادبی افغانستان با نظریه‌های ادبی، مسیر یکسان و ثابتی را طی نکرده و همواره دچار تنوع، گسست و ناپیوستگی بوده است (ر.ک. نورنیا و همکاران، ۱۴۰۴: ۶۷). در دهه‌های اخیر، اگرچه زمینه‌هایی تازه برای رشد نقد ادبی فراهم آمد؛ اما بنیان‌های نظری، روش‌شناختی و ساختاری این حوزه هنوز تثبیت نشده‌اند. این وضعیت را می‌توان حاصل نوعی رشد ناهم‌زمان در اجزای مختلف گفتمان نقد ادبی دانست؛ بدین معنا که ورود نظریه‌های جدید، گسترش آموزش دانشگاهی، تحول تولید ادبی و شکل‌گیری زبان نقد، هر یک در زمان‌ها و شرایط متفاوت و بدون پیوند با یکدیگر رخ داده‌اند. پیامد این ناهم‌زمانی آن است که ابزارهای مفهومی، روش‌شناختی و نهادی نقد در یک سطح تاریخی مشترک قرار ندارند و از همین رو، نقد ادبی در عمل با گسست‌هایی ساختاری و معرفتی مواجه می‌شود. کاستی‌هایی که در ادامه بررسی می‌شوند، نه صرفاً ضعف‌هایی منفرد، بلکه نشانه‌های این رشد ناموزون‌اند. تحلیل وضعیت کنونی نقد ادبی افغانستان بدون شناسایی و واکاوی کاستی‌های آن امکان‌پذیر نیست؛ زیرا کاستی‌ها به منزلهٔ گره‌گاه‌هایی‌اند که در آن‌ها عناصر مختلف نقد ادبی از جمله ساختار و مفهوم نقد، زبان نقد، نهاد دانشگاه و سنت ادبی با یکدیگر تلاقی می‌کنند و پیامد این تلاقی، بروز ناهماهنگی‌ها و بحران‌های مفهومی و ساختاری است.

مهمترین چالش‌های نقد ادبی معاصر افغانستان، عبارت‌اند از:

۱.۲. فروپاشی معیار در نقد متن‌گرای

یکی از بنیادی‌ترین چالش‌های نقد ادبی معاصر افغانستان، گرایش شتابزده به نظریه‌های نسبی‌گرایانه و پساساختارگراست؛ گرایشی که در خاستگاه فلسفی‌اش، بر «مرگ مؤلف»، «سیالیت معنا» و «خواننده‌محوری» (مکاریک، ۱۳۸۵: ۷۶) استوار است؛ اما در بستر انجمنی و دانشگاهی افغانستان بیشتر به صورت گزاره‌هایی شعاری و تقلیدی به کار رفته است. این وضعیت همان‌گونه که در تجربهٔ نقد ادبی افغانستان مشاهده می‌شود، بیش از آن که افق‌های تازه‌ای برای فهم ادبیات بگشاید، به شکل‌گیری نوعی سردرگمی معرفتی انجامیده است.

یعقوب یسنا در کتاب‌هایش به ویژه در *خوانش متن* به صورت گسترده، این بحران را برجسته می‌کند. او هشدار می‌دهد که بسیاری از خوانندگان و منتقدان «به اساس چند نقل قول... گویا نظریه‌دان شده‌اند» (یسنا، ۱۳۹۳: ۲) و این رفتار را «نظریه‌زدگی» و «هیولاسازی نظریه» می‌نامد. همچنین تأکید می‌کند که مبانی نظری و «قواعد نقد باید از مناسبات درونی متن ادبی استخراج

شود» (یسنا، ۱۳۹۹: ۲۸۷)؛ «نه این‌که [منتقد] نقد و متن ادبی را به نظریه‌ی نیمه و نیمکله، خم کند» (یسنا، ۱۳۹۳: ۳).

با این حال، فروپاشی معیار در خود همین کتاب هم مصداق پیدا می‌کند. اگرچه نویسنده در سطح نظری بر ضرورت معیارمندی و تحلیل متن‌محور تأکید دارد؛ اما در خوانش عملی کتاب می‌توان مواردی را مشاهده کرد که در آن‌ها تحلیل از حدود شواهد درون‌متنی فراتر رفته و به تأویل‌هایی وارد شده است که متن برای‌شان پشتیبانی نظری فراهم نمی‌کند. برای نمونه، در تحلیل بند دوم شعر «مردی که در بامداد مُرد»، تعبیر «خودش را چلیپا کشید» (همان: ۱۴) بدون قرینه دینی، به سوی معناهای آیینی (= صلیب) سوق داده شده است. درحالی‌که ساختار ساده و تصویری شعر، چنین بار سنگینی را برنمی‌تابد و «چلیپا» تنها می‌تواند دلالت حرکتی/بدنی داشته باشد به معنای «خط‌بطلان کشیدن». همین وضع در توضیح تصویر «نشستن کنار گورستان و ستاره‌شماری» هم دیده می‌شود که آن فقره، به‌گونه‌ای فلسفی و وجودی تفسیر شده است، بی‌آن‌که شعر، نشانه‌ای زبانی یا تصویری برای چنین برداشتی عرضه کند.

این فاصله‌گیری از متن گاهی در لحن نوشتار نیز بازتاب می‌یابد. در برخی مواضع، زبان نقد از بی‌طرفی تحلیلی فاصله می‌گیرد و رنگ کنایی و گاه گزنده به خود می‌گیرد؛ امری که در دستکاری نام شاعران و افزودن پیشوندها و پسوندها به آن نمود می‌یابد؛ مثلاً منتقد، عنوان نقدی را که به شعرهای «مجیب مهرداد» اختصاص دارد، «مجیب‌الرحمان مهرداد در هوای آوانگاردیسم» گذاشته است، که افزایش «الرحمان» به نام شاعر و کاربرد کلمه «هوا» قابل درنگ است (همان: ۴۵). ارجاع‌های مکرر به قصه‌های زندگی شخصی شاعران، عملکردهای اجتماعی آنان و حضورشان در انجمن‌ها، محافل ادبی یا برنامه‌های بزرگداشت نیز قابل تأمل است که اغلب با لحنی کنایی عرضه می‌شوند و بخشی از گرایش لحن‌محور و متن‌گریز به شمار می‌آیند. این ارجاعات بیش از آن که تحلیل را تقویت کنند، به حاشیه‌پردازی می‌انجامند. کاستی زبان کنایی و گزنده در نقدهای دیگر نیز قابل مشاهده است (ر.ک: آرین، ۱۳۹۸: ۹۲-۹۸).

بنابراین، فاصله‌ای میان بنیان نظری کتاب و اجرای عملی برخی خوانش‌ها مشهود است. منتقد با اشراف به این فاصله‌گیری‌ها تصریح می‌کند که در برخی خوانش‌ها «فقط خوانش ممکن» را ارائه کرده و «مهم نیست این خوانش‌ها چقدر توانسته یا نتوانسته دانایی انتقادی ارائه کنند» (یسنا، ۱۳۹۳: ۲). در جایی دیگر نیز می‌نویسد که مطرح‌بودن/نبودن توانایی‌های معرفتی خوانش‌ها اهمیت چندانی ندارد و اصل، این است که «خوانش ارائه شده است».

اگرچه کتاب *خوانش متن* در سطح نظری، علیه نسبی‌گرایی غیرمسوولانه و پس‌اساختارگرایی شعاری موضع‌گیری می‌کند و خود نویسنده از بحران نظریه‌خوانی سطحی آگاه است (چنان‌که از آن به «بیر کاغذی» شدن نظریه‌ها تعبیر می‌کند)؛ اما در سطح عملی، برخی خوانش‌ها همچنان در معرض لغزش به سوی همان تأویل‌محوری قرار می‌گیرند که زمینه اصلی فروپاشی معیار در نقد ادبی معاصر افغانستان است.

این کاستی در خوانش‌های عملی دیگر نیز مشاهده می‌شود؛ برای نمونه در نقدنامه مال‌یخولیا و تردید، منتقد در خوانش برخی متون تصریح می‌کند که نوشتار-خوانش‌هایش «چیزی بیشتر از دریافت و نحوه مواجهه با مجموعه [شعر] و مقدمه آن را بیان نمی‌کند» (راتب، ۱۳۹۸: ۲۱۳) و از همین منظر، این نوشتارها را «اعتراض» می‌نامد، نه نقد. این تصریح صادقانه، خوانش را از هرگونه الزام روش‌شناختی قابل ارزیابی دور می‌کند و آن را به سطح دریافت فردی فرومی‌کاهد. از سوی دیگر، در حالی که نویسنده تأکید می‌کند «بحث از به‌شناخت‌درآمدن شناخت‌ناپذیر، یک مغالطه است» (همان: ۱۹۱)، در خوانش یک بیت شعر، به این نتیجه می‌رسد که «ناممکن اتفاق می‌افتد» (همان: ۲۹۸)؛ امری که نشان‌دهنده لغزش از موضع نظری به تأویلی است که متن برای آن قرینه‌ای روش‌مند فراهم نمی‌کند. افزون بر این، آنجا که نویسنده در غیاب نظریه‌ای خاص و با بهره‌گیری از مفاهیم فلسفی به بسط متون یا مقابله با آن‌ها می‌پردازد، نظریه به افقی شناور برای توجیه تأویل بدل می‌گردد.

نقدهای یعقوب یسنا و عمران راتب که غالباً بر مبنای نظری استوارند و آگاهی مفهومی از جریان‌های معاصر نقد ادبی را بروز می‌دهند، با این هدف نمونه آورده شد که نشان داده شود کاستی یادشده، صرفاً به نقدهای سطحی یا غیرنظری محدود نمی‌شوند و در نقدهای آگاهانه و نظری هم به صورت تنش میان بنیان نظری و اجرای عملی خوانش بازتولید می‌شوند. در خوانش‌های غیر نظری، فراروی از متن، یکی از ارکان اصلی نوشتار را تشکیل می‌دهد؛ برای نمونه می‌توان «دنیای پر راز و رمز اشعار واصف باختی» (قویم، ۱۳۹۰: ۲۱۹) را نگاه کرد.

۲.۲. غلبه خوانش سلیقه‌ای و بحران روش در خوانش

یکی از مفاهیم که پس از رواج نقد دانشگاهی، به اتهام بی‌کفایتی در ارزیابی علمی و روشمند، از شیوه نقدهای قابل اتکا کنار گذاشته شد، «ذوق» است. این مفهوم، تاریخی، متکثر، پیچیده و دارای مصادیق و معیارهای گوناگونی است (ر.ک. خوش‌ضمیر و همکاران، ۱۴۰۲: ۸۵) و با پیروی از این، نقد ذوقی، برخلاف آن که یکسره شخصی تلقی می‌شود، عاری از معیار نیست و در برخی رویکردهای نقد ادبی همچون «واکنش خواننده»، «نظریه دریافت» یا «هرمنوتیک»، قابل تبیین است؛ اما در غیاب چارچوب نظری و قواعد ارزیابی، ممکن است که این فردمحوری، به آزادی تفسیر منجر شود. در این صورت، متن، تابع حافظه، تجربه زیسته و حساسیت‌های عاطفی منتقد شده، از امکان گفت‌وگوی انتقادی فاصله می‌گیرد. بخش عمده‌ای از آنچه در فضای ادبی افغانستان «نقد» نامیده می‌شود، مشمول همین توصیف است که دریافت سوئز کتیو منتقد، جایگزین تحلیل نظام‌مند می‌شود و مرز میان خوانش انتقادی و بازگویی تجربه فردی مخدوش می‌گردد.

بازتاب چنین وضعیتی را می‌توان در کتاب پرسه در دیگری: واکاوی شعر هرات از ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰ نوشته افسانه واحدیار مشاهده کرد. کتابی که از حیث مستندسازی جریان شعر معاصر هرات ارزشمند است، اما بازتاب‌دهنده مواجهه شخصی نویسنده با شعرهاست که جایگزین تحلیل مبتنی بر چارچوب نظری مشخص می‌شود. به عنوان مثال، در فصل مربوط به تحلیل شعر سمیه رامش، واحدیار بر عناصر تکرارشونده در شعرهای او انگشت می‌گذارد و می‌نویسد: «شعرهای

رامش دارای روایت خطی هستند و بعد زنانگی آن به شدت پررنگ است؛ طوری که کمتر شعری می‌توان یافت که میان‌جنسیتی یا اندروژنی نوشته شده باشد» (واحدیار، ۱۴۰۰: ۱۷۷). این گزاره، ظرفیت آن را دارد که به بحثی دقیق دربارهٔ بدنیت، روایت‌مندی و جنسیت در شعر سپید زنان هرات بدل شود؛ اما نویسنده از توصیف، فراتر نمی‌رود و به آوردن نمونه‌هایی پراکنده بسنده می‌کند که بدون پیوند نظری، در سطح داوری مبتنی بر تجربهٔ انفرادی می‌مانند. واحدیار در همان صفحه می‌نویسد که: «رامش از تجربیات زنانه‌ای می‌گوید که تابو محسوب می‌شوند...» و شاعر، زنان جوامع جنگ‌زده و سنتی را «**روسپیان** خانگی می‌خواند و بر موضوع حساسیت‌برانگیز **بکارت** دست می‌گذارد». این نشانه‌ها، اگر در دستگاهی چون نشانه‌شناسی بدن، نقد فمینیستی یا گفتمان قدرت تحلیل می‌شد، می‌توانست پشتوانه‌ای نظری برای داوری واحدیار فراهم آورد؛ اما چون تحلیل در این جهت بسط نمی‌یابد، توصیفی از پدیدهٔ زنانگی در شعر است و نه واکاوی تحلیلی آن. در خوانش شعر فریبا حیدری نیز، ویژگی‌های مهمی چون «بی‌پروایی»، «اعتراض» و «ملایمت بعد زنانگی» را برجسته می‌کند و می‌نویسد: «بعد زنانگی شعر او بسیار ملایم و محتاط و درونی‌شده است...» (همان: ۱۸۹)؛ اما باز هم این گزاره‌ها بدون طرح دستگاه تحلیلی رها می‌شوند. خواننده نمی‌تواند تشخیص دهد «ملایمت بعد زنانگی» چگونه در ساختار زبان، نحوهٔ تصویرسازی، ریتم یا خطوط معنایی شعر حیدری نمود پیدا کرده است. به همین ترتیب، اشارهٔ واحدیار به «شعارزدگی» در برخی اشعار، بدون سنجش تغییرات زبانی، آیرونی، ساختار روایی یا پیوند آن با زمینهٔ اجتماعی، بیشتر به داوری عاطفی نزدیک می‌شود تا تحلیل نقادانه. بررسی شعر حمیرا نکته نیز وضع مشابهی دارد. مبحث «سلطه» طرح می‌شود؛ اما بدون پیوند با نظریه‌های اسطوره‌شناسی، تحلیل گفتمان یا نقد فمینیستی باقی می‌ماند. اگرچه خوانشگر در ابتدای مبحث، در مورد اسطوره سخن می‌گوید؛ اما خوانش، تأملات و مواجههٔ او با متن است. از این‌رو، امکان «بازآزمایی» و «دیالوگ انتقادی» محدود می‌شود؛ زیرا استدلال‌ها بر پایهٔ معیارهای قابل سنجش بنا نشده‌اند و دریافت‌های فردی، جایگزین چارچوب‌های نظری و تحلیلی شده‌اند.

این الگوی فردمحور، محدود به یک اثر یا یک منتقد خاص نیست، بلکه در بخش مهمی از نقدهای معاصر افغانستان تکرار می‌شود. در پیشگامان شعر نو در افغانستان نوشتهٔ پرتو نادری نیز داوری‌های انتقادی غالباً پیش از صورت‌بندی معیارهای تحلیلی عرضه می‌شوند. برای نمونه، در قسمت داوری دربارهٔ یوسف آیین، نویسنده تصریح می‌کند که: «او از شعر نیمایی جز صورت (شکستن افاعیل و رکن‌ها) درک درست و همه‌جانبه‌ای نداشته است» (پرتو نادری، ۱۴۰۰: ۸۸). این گزاره بیش از آن که بر استدلال متنی استوار باشد، بازتاب دریافت شخصی خوانشگر از میزان نو بودن شعر است.

این مسأله در نوسان معیارهای ارزیابی، در سراسر اثر قابل مشاهده است. در بررسی شعر برخی شاعران، نزدیکی به الگوهای شعری ایران (مانند اشاره به شباهت شعر رضا مایل هروی با فریدون توللی یا نادرپور) به عنوان نشانه‌ای از موفقیت و عبور از تقلید، تلقی می‌شود (همان: ۲۵۳).

در مقابل، در مورد شاعرانی دیگر، نوگرایی صرفاً به تغییر قالب یا شکست وزن فروکاسته می‌شود و همان نیز ناکافی ارزیابی می‌گردد. این جابه‌جایی مداوم سنجه‌ها نشان می‌دهد که نقد، فاقد یک دستگاه روش‌شناختی ثابت است و داوری‌ها بیش از آن که قابل بازآزمایی باشند، به سلیقه فردی منتقد وابسته‌اند.

غلبه خوانش سلیقه‌ای در سه‌گانه نقد پرتو نادری (پیر روشنی‌فروش، شاعری از تبار درختان و با آن عقاب زخمی) به شکلی دیگر تداوم می‌یابد. نویسنده، آشکارا تأکید می‌کند که خوانش او مبتنی بر تجربه‌های زیسته و دریافت‌های شخصی است، «نه با تئوری‌ها و اندیشه‌پردازی‌های این یا آن منتقد» (پرتو نادری، ۱۴۰۱: ۲۷). از همین‌رو، تحلیل شعرها غالباً به بازگویی شاعرانه، خاطره‌نگاری فرهنگی و تفسیرهای تأملی بدل می‌شود. در مواردی که امکان خوانش تطبیقی یا بینامتنی فراهم است (برای مثال اشاره به پیوند میان دو شعر) خوانشگر با تعلیق داوری و ذکر عباراتی چون «نمی‌دانم» یا «نمی‌دانیم» از ورود به تحلیل ساختاری پرهیز می‌کند: «نمی‌دانم چرا احساس می‌کنم که در میان شعر پدرود و شعر "طلسم شکسته" پیوندی برخاسته از رویدادی وجود دارد» (همان: ۴۷). بدین‌سان، نقد از سطح تحلیل نظام‌مند به سطح روایت تفسیری فروکاسته می‌شود و متن، بیش از آن که موضوع واکاوی روشمند باشد، آیین حساسیت‌ها و خاطرات خوانشگر قرار می‌گیرد.

۳.۲. فروکاست نقد به بازتاب گفتمان‌های اقتدار

سیطره گفتمان‌های ایدئولوژیک بر فرایند خوانش و تحلیل متون ادبی، از معضلات مهم نقد ادبی افغانستان است. برخلاف آنچه از نقد ادبی انتظار می‌رود، نقد در بسیاری از نمونه‌های موجود در افغانستان، تحت سلطه پیش‌فرض‌های ایدئولوژیک است. این پیش‌فرض‌ها را که بر انتخاب متن و رویکرد نقد ادبی، اثر می‌گذارند و بر تحمیل معنا مبتنی‌اند، بارت «نقد حقیقت‌نما» می‌نامد و می‌گوید: «دنبال آن چیزی در یک اثر یا سخن است که با هیچ‌یک از اقتدارهایش در تناقض نباشد» (بارت، ۱۳۹۱: ۲۶).

نقد مارکسیستی، فمینیستی، پسامدرن، ساختارگرا و دیگر رویکردهایی که در بسترهای نظری خاص و با هدف روشن کردن روابط قدرت، جنسیت، طبقه یا گفتمان‌های پنهان در متن ادبی شکل گرفته‌اند، در نقد ادبی افغانستان اغلب به صورت نسخه‌های ازپیش‌نوشته‌شده به‌کار می‌روند. به جای آن که این رویکردها برای بازکردن افق فهم به‌کار گرفته شوند، بیشتر همچون الگوهایی ازپیش‌ساخته و فاقد انعطاف استفاده می‌شوند. منتقد نمی‌کوشد که بافت متن را درک کند؛ بلکه تلاش می‌کند با استناد به نظریه‌ای خاص، معنای دلخواه را بر آن تحمیل کند.

آنچه نقد را از تبلیغ ایدئولوژیک متمایز می‌سازد، میزان آگاهی منتقد از چارچوب نظری خویش و تلاش او برای حفظ استقلال تحلیل است. هنگامی که منتقد به جای تأمل در نسبت پیچیده میان نظریه و متن، تنها به اثبات گزاره‌های ازپیش‌تعیین‌شده می‌پردازد، متن و نظریه قربانی ساده‌سازی می‌شوند. در این حالت، نقد به یک ابزار سیاسی یا گفتمانی فروکاسته می‌شود که هدفش تحمیل است؛ زیرا دستگاه قدرت، همواره گفتمان خاص و بازتولید روایت تثبیت‌کرده خود را می‌پذیرد. همچنین، در مورد این که چه باید گفته شود و چه نه، نیز چه مشروع است و

چه نامشروع، تعیین تکلیف می‌کند. نقد وابسته به قدرت نیز بر پایه همین قواعد به داوری می‌نشیند. در حالی که نقد در فضای گفتگو محور بارور می‌شود، نقد ایدئولوژیک و سیاسی اغلب به تک‌صدایی می‌انجامد و در آن، نظریه مخالف یا متن غیرهمسو طرد می‌شود؛ بنابراین، نقد ایدئولوژیک به انسداد منتهی می‌شود.

کتاب بهره‌کشی شاعرانه نوشته اسماعیل سراب، از ابتدا با پیش‌داوری «ناکارآمدی» شعر معاصر افغانستان وارد بحث می‌شود. نویسنده به مثابه یک ناظر مارکسیست، شعر نو فارسی در افغانستان را با خط‌کش‌های ایدئولوژیک و سیاست‌ورزانه می‌سنجد. محافل شعر را «محافل عروسی و بروییای اقوام» (سراب، ۱۳۹۷: ۱۲) و غزل‌های عاشقانه را «بند تنبانی» (همان: ۱۳) می‌خواند. زبان نقد، اغلب تمسخرآمیز و فاقد تحلیل علمی است.

سراب انتظار دارد که شاعران «دستگاه فکری» مشخصی داشته باشند و از گفتمان‌های معین پیروی کنند و چون شعرهای نقل‌شده در کتاب، به نظر او چنین ساختاری ندارند، شاعران آن شعرها را بی‌هویت و منفعل می‌خواند (همان: ۱۸ و ۴۷). این دیدگاه، شعر را ابزاری برای مبارزه و هدایت جمعی می‌بیند. در عمل نقد، این رویکرد باعث شده که شاعران نوگرا و شاعران زن، وقتی از تجربه شخصی، عشق یا مهاجرت می‌نویسند، مورد سرزنش قرار گیرند؛ برای مثال، الیاس علوی «بی‌طرف و آرام» معرفی می‌شود (همان: ۷۱) و باران سجادی به دلیل پرداختن به بدن و عشق، مورد انتقاد قرار می‌گیرد (همان: ۷۵ و ۸۹).

سراب همچنین با الهام و عاطفه شاعرانه، برخوردی ستیزه‌گرانه دارد و آن را به «تمکین بی‌خردانه» تقلیل می‌دهد (همان: ۴۸ و ۶۹)، در حالی که روان‌شناسی مدرن، الهام را نتیجه فعالیت ناخودآگاه و لایه‌های عمیق روان فرد می‌داند (Jung, 1968).

تناقض‌های نظری او نیز آشکار است؛ از یک سو از هنر پاپ دفاع می‌کند (همان: ۱۷) و از سویی دیگر از شعر عامه، کراهت دارد (همان: ۱۶). همچنین، لیبرالیسم را به «منافع شخصی» فرومی‌کاهد و در نقد نوگرایان و سنت‌گرایان، مواضع متضاد می‌گیرد (همان: ۱۲۳-۱۲۶).

یکی از نقاط ضعف اصلی کتاب، فقدان بوطیقا و چارچوب روشن برای نقد است. سراب هیچ‌گاه مشخص نمی‌کند که مطلوب او از شعر چیست و چه معیارهایی باید در تحلیل اعمال شود. در نتیجه، کتاب بیشتر مجموعه‌ای از داوری‌های ایدئولوژیک و سیاسی است. این امر در برخورد او با شعر زنان، شعر مهاجر و شعر نوگرایان بیشتر خود را نشان می‌دهد. او شاعران را بر اساس همسویی با معیارهای ذهنی و ایدئولوژیک خود ارزیابی می‌کند. بهره‌کشی شاعرانه با نگاه داوری محور و ابزارانگارانه، بیشتر از آنکه فهم، گفت‌وگو و امکان معنایی در شعر ایجاد کند، به بهره‌کشی از شاعر و شعر بدل شده است.

تحمیل چارچوب ایدئولوژیک بر متن ادبی و فروکاست نقد به بازتاب گفتمان مسلط سیاسی-تاریخی در «نقد جامعه‌شناختی رمان هزارخانه خواب و اختناق» نیز انعکاس یافته است. مقاله اگرچه در ظاهر بر پایه رویکرد جامعه‌شناسی ادبی (به ویژه نظریه لوسین گلدمن) سامان یافته؛ اما در عمل، نمونه‌ای روشن از کاستی یادشده است. نویسندگان در مقدمه نقد، زندگی‌نامه

نویسندهٔ رمان را نقل کرده و می‌نویسند که قصدِ «روشن کردن خاستگاه و پایگاه طبقاتی» او را دارند (غلامحسین‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۹). در آن بخش، یادآور می‌شوند که «برادر نویسنده در تصفیۀ درون‌حزبی کشته شده است» (همان: ۱۰). این نمونه‌ها نشان می‌دهد که منتقدان در فراروی از متن، از زندگی‌نامهٔ نویسنده برای تقویت مدعاهای خود بهره می‌برند. همچنین، نویسندگان تصریح می‌کنند که رمان «بازتاب رنج مردم افغانستان در دهه‌های اخیر» و «انعکاس وضعیت خفقان و اختناق پس از کودتای کمونیستی» (همان: ۸-۹) است. این پیش‌فرض از همان ابتدا مسیر خوانش را تعیین می‌کند؛ به گونه‌ای که متن ادبی به عنوان سند اجتماعی-سیاسی خوانده می‌شود. اگرچه آنان، به درستی یادآور می‌شوند که «متن ادبی نه صرفاً تصویر جامعه است و نه ترسیم سخنی نظری، بلکه مسائل اجتماعی را به مسائل معنایی و روایی تبدیل می‌کند» (همان: ۹)؛ اما در عمل به این اصل وفادار نمی‌مانند و تحلیل، عمدتاً در سطح هم‌ارزی نمادها با مصادیق سیاسی باقی می‌ماند.

این فروکاست در بخش «تحلیل نمادین» مقاله به روشنی آشکار می‌شود؛ تقریباً هر عنصر روایی به طور مستقیم به دلالتی سیاسی تقلیل داده می‌شود. برای نمونه، نویسندگان «جن» را «نماد نظامیان کمونیست» می‌دانند و تصریح می‌کنند: «می‌توان گفت که جن، نماد نظامیان کمونیست هست؛ همان طور که زندگی تحت سلطۀ کمونیست‌ها کابوس است» (همان: ۱۵). در تحلیلی دیگر، «حمیرا» و «مهناز» پرسوناژهای زن داستان که شوهرهایشان، آنان را رها کرده‌اند «نماد وطن» تفسیر می‌شوند (همان: ۱۶). این نوع تفسیر، انسداد چندمعنایی متن را در پی دارد؛ زیرا امکان خوانش‌های روان‌شناختی، فرمال، روایی یا اسطوره‌ای مستقل از سیاست را از میان می‌برد. در این خوانش، نمادها در نسبت با ساختار روایت، زاویه دید، زمان‌پریشی و شگردهای زبانی در نظر گرفته نمی‌شوند، بلکه صرفاً با گفتمان قدرت معنا می‌یابند. در نتیجه، نقد به جای گشودن افق‌های معنایی، به بازتولید یک روایت مسلط ایدئولوژیک تقلیل می‌یابد.

۴.۲. انتقال ناقص و مصرف شتاب‌زدهٔ نظریه

از مهمترین موانع توسعهٔ نقد ادبی در افغانستان، برداشت و کاربرد نادرست مفاهیم نظری نقد است. «بسیاری از رویکردهای جدید در نقد و نظریات ادبی مباحثی پیچیده، چندوجهی و دارای بسترهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و عقبۀ فلسفی - معرفتی خاص‌اند و اغلب در کنش و واکنش با چالش‌های جامعهٔ مدرن شکل گرفته‌اند» (معینی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۵۰). در بسیاری موارد، جریان‌های نقد وارداتی از اهمیت میان‌رشته‌ای و ابعاد پیچیده و سیال آن‌ها غافل می‌ماند و به چالش‌ها، ضرورت‌های پیدایش آن‌ها و این که در پاسخ به کدام مسایل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و در کدام بستر معرفتی و فلسفی شکل گرفته‌اند، توجه نمی‌شود.

برداشت نادرست از نظریه‌ها اغلب از: مواجهۀ غیرنظام‌مند، ترجمه‌های سطحی یا ناقص و تلقی صرفاً ابزاری از نظریه‌های ادبی نشأت می‌گیرد. در شرایطی که دسترسی به منابع اصلی نظریه‌پردازان، محدود است و بسیاری از کتاب‌ها حاصل ترجمۀ منابع دست دوم‌اند، دانشجویان و منتقدان غالباً با چکیده‌هایی ناقص یا تقلیل‌یافته از مکاتب نقد ادبی مواجه می‌شوند؛ برای مثال،

نظریه بینامتنیت که در ساختارگرایی و پس‌اساختارگرایی مطرح شده، در برخی نقدها تنها به مقایسه شباهت‌های صوری میان دو متن فروکاسته شده است، بی‌آن که نسبت آن با قدرت، ایدئولوژی، فرهنگ یا ساختارهای اجتماعی بررسی شود. این برداشت‌ها کارکرد نظریه را از حالت تحلیلی به یک تمرین صوری و مکانیکی تبدیل می‌کنند.

کج‌فهمی نظریه، تفسیر تحت‌اللفظی یا ساده‌سازی مفاهیم پیچیده فلسفی است. بسیاری از نظریه‌های نقد ادبی معاصر، ریشه در فلسفه زبان، ساختارگرایی، پدیدارشناسی، روانکاوی یا نشانه‌شناسی دارند (نیکویی، ۱۳۹۸: ۲۵۴) که بدون آشنایی با زمینه فکری این مکاتب، مفاهیم کلیدی همچون «متن»، «دلالیت»، «خوانش»، «ایدئولوژی»، «سوپرکتیویته» یا «گفتمان» ممکن است نادرست فهمیده شوند یا به‌گونه‌ای خودنمایانه به کار روند. نتیجه چنین رویکردی، فروکاست نقد به زبان‌پردازی تزینی یا برداشت‌های معکوس از نظریه‌هاست.

کج‌فهمی نظریه‌ها سبب می‌شود که منتقد به جای درک مناسبات میان نظریه و متن، صرفاً در ظاهر مفاهیم نظری متوقف شود. در این‌گونه کاربرد، نظریه‌ها در مقدمه یا فصل نخست مقاله/پایان‌نامه شرح داده می‌شوند و در ادامه، اثری از حضور فعال آن‌ها در تحلیل متن دیده نمی‌شود. در بهترین حالت، نظریه در بخش‌هایی از تحلیل یادآوری می‌شود؛ اما انسجام تحلیلی، پیوستگی مفهومی و عمق نقادانه در آن مفقود است. افزون بر این، در مواردی نظریه‌ها اسطوره‌سازی می‌شوند که گویی صرفاً با استناد به نام‌هایی چون: دریدا، فوکو، بارت، باختین یا لاکان می‌توان به نقد اعتبار بخشید.

کتاب «سوئ خوانش» نوشته نصیراحمد آرین، نمونه‌ای قابل بررسی از این وضعیت است. هدف نویسنده ایجاد پیوند میان نظریه‌های مدرن نقد ادبی و متون کلاسیک و معاصر فارسی است؛ اما به دلیل کاربست نظریه‌ها بدون تبیین مفهومی و زمینه‌پردازی کافی، پیوند میان نظریه و متن استقرار نمی‌یابد. انتقال ناقص و مصرف شتاب‌زده نظریه‌ها در آن، باعث فاصله‌گیری تحلیل‌ها از عمق نظری و دقت علمی شده است؛ برای نمونه، در فصل «آیا حکایت همان قصه است؟»، نویسنده با استناد به نظریه میمیسیس آیورباخ می‌کوشد مثنوی معنوی را با مفاهیم بازنمایی رئالیستی پیوند دهد و می‌نویسد: «مثنوی محاکات است» (آرین، ۱۳۹۷: ۱۴). این دآوری بر شباهت لفظی «حاک» و «محاکات» استوار است و تفاوت بنیادین میان بازنمایی اجتماعی و تاریخی در نظریه آیورباخ و تمثیل عرفانی مولوی نادیده گرفته می‌شود. فقدان توضیح درباره تفاوت بنیادین میان بازنمایی تاریخی آیورباخ و روایت تمثیلی عرفانی مولانا، خواننده را با این پرسش مواجه می‌کند که نسبت دقیق این مفهوم با مثنوی چیست و چه لایه‌هایی از آن می‌تواند با نظریه محاکات قابل خوانش باشد؟ در غیاب چنین توضیحی، نظریه صرفاً در سطح نام‌گذاری باقی می‌ماند.

در فصل «اگزستانسیالیسم و دیدگاه عرفانی» می‌کوشد مفاهیم «دازاین»، «پرتاب‌شدگی» و «مرگ‌آگاهی» در فلسفه هایدگر را با آموزه‌های عرفانی مانند «فنا» و «سعود روحانی» تطبیق دهد (ر.ک. همان: ۱۲۸-۱۳۵). این کوشش می‌تواند زمینه‌ساز گفت‌وگو میان سنت‌های فکری

گونگون باشد. با این حال، تفاوت‌های بنیادین میان هستی‌شناسی هایدگر و نظام معنوی عرفان اسلامی روشن نشده است. «دازاین در اندیشه هایدگر به معنای درجهان‌بودگی است» (نوالی، ۱۴۰۳: ۵۴) و به وضعیت اگزیستانسیال انسان اشاره دارد؛ در حالی که مفهوم «فنا» در عرفان اساساً بر عبور از فردیت و رسیدن به مرتبه‌ای معنوی استوار است. بدون تبیین این تفاوت‌ها، تطبیق صرفاً جنبه استعاری پیدا می‌کند و زمینه تحلیل نظری کافی را فراهم نمی‌سازد.

سوء خوانش، تلاش ارزشمندی برای ورود نظریه‌های نقد ادبی به عرصه خوانش متون فارسی است؛ اما به دلیل کاربست نظریه بدون پیوند نظام‌مند با متن، تحلیل‌ها بیشتر حالت شهودی و تأملی پیدا می‌کنند تا تحلیلی-علمی. نقد ادبی زمانی می‌تواند از نظریه بهره گیرد که مبانی مفهومی نظریه به صورت دقیق روشن شود و نسبت آن با متن، به گونه‌ای روشن‌مند توضیح یابد.

نقدنامه در پیچ‌وخم غزل/امروز بلخ نیز نمونه‌ای گویا از این کاستی‌ست که نشان می‌دهد چگونه مفاهیم نظری، بدون استقرار روش‌مند در تحلیل متن، به سطح نام‌گذاری فروکاسته می‌شوند. در این اثر، اگرچه یادکرد اصطلاحاتی چون «تمهید» و «آشنایی‌زدایی» بسامد بالایی دارد و در ظاهر، پیوند منتقد با سنت فرمالیسم القا می‌شود؛ اما در اجرای نقد، این مفاهیم به ابزار تحلیلی فعال بدل نمی‌شوند. ساختار خوانش غزل‌ها بر محورهایی چون «روانی و سلاست زبان»، «کهنگی و نوی واژه‌ها»، «آرایه‌های لفظی و معنوی (بدیع)»، «تشبیه و استعاره و کنایه (بیان)» و «شمار واج‌های هم‌آوا در بیت (موسیقی)» سامان یافته است (ر.ک. مجیر، ۱۳۸۹: ۷۰)؛ ساختاری که نه بر مبنای اصول فرمالیسم، بلکه بر پایه الگوی سنتی لفظ و معنا شکل گرفته است. در حالی که در فرمالیسم روسی، آشنایی‌زدایی به معنای «ایجاد اختلال در عادت ادراکی» و «برجسته‌سازی سازوکار ادبی متن» است (تسلیمی، ۱۳۹۸: ۴۴ و ۴۷) و عناصر متن که در هم‌پیوندی به شکل‌گیری معنای متن منجر می‌شوند (برسler، ۱۴۰۰: ۹۱)، در این نقد، به تازگی خیال یا «کشف تازه» فروکاسته می‌شوند و از انسجام درون‌متنی و کارکرد عناصر در ساخت کلی شعر غفلت صورت می‌گیرد.

نمونه دیگر از این نقد «پیشانی و بیگانگی: چشم‌انداز کلی روانکاوانه نسبت به شخصیت‌های خلق‌شده در داستان‌های زنان افغانستان» است که در آن، چارچوب نظری معرفی شده، در تحلیل به کار نمی‌رود. نظریه بیش از آنکه به عنوان بنیان تبیینی نقد عمل کند، در حد اشاره اسمی یا تزیینی باقی می‌ماند و پیوند آن با فرآیند استدلال روشن نمی‌شود (ر.ک. سیدحیدری، ۱۳۹۸: ۱۰۵-۱۰۸).

۵.۲. هراس نظری و نوستالژی هویتی

فقدان رابطه روشن و انتقادی با نظریه‌های نقد ادبی معاصر، یکی دیگر از چالش‌های بنیادین نقد ادبی در افغانستان است که از هراس نظری نشأت گرفته و به فروپاشی معیارهای نقد منجر شده است. این بحران در مقیاس قابل ملاحظه‌ای در نقد ادبی افغانستان مشهود است و نشان می‌دهد که چگونه جایگاه نظریه با مفاهیمی همچون «ذوق»، «هویت» و «حساسیت اخلاقی» پر می‌شود؛ برای نمونه می‌توان به نقدهای محمدکاظم کاظمی اشاره کرد. نقدهایی که با وجود

گسترده‌گی، تعدد و اثرگذاری، بیش از آن که بر صورت‌بندی نظری تکیه داشته باشند، از گرایش به نظریه‌پردازی، آگاهانه فاصله می‌گیرند. کاظمی در نقد دفتر شعر خاکستر صدا، آشکارا بیان می‌کند که شعر فضل‌الله قدسی را نمی‌توان با «فوت‌وفن‌های منتقدپسند» سنجید و تصریح می‌کند: «اگر با ابزارهای شناخته‌شده و "مد روز" داوری به سراغ شعر قدسی برویم، سخت ناامید خواهیم گشت؛ چون خواهیم دید که این شعر از همه فوت‌وفن‌های منتقدپسند خالی است» (کاظمی، ۱۳۷۶). این داوری که ارزیابی ساختاری و زبان‌شناختی شعر را از همان ابتدا منتفی می‌کند، به روشنی نشان می‌دهد که معیار نقد، زبان، تکنیک و چگونگی ساختار نیست، بلکه (در ادامه توضیح می‌دهد) «صداقت شاعر» و «بازتاب رنج جمعی» است. در چنین رویکردی، نظریه ادبی به دلیل این که بازدارنده پنداشته می‌شود، غایب است.

نمونه دیگری از همین گرایش را در «نگاهی به عاشقانه‌های قهار عاصی» می‌بینیم. جایی که کاظمی، ارزش شعر را با میزان بازنمایی تجربه تاریخی می‌سنجد: «هر آنچه را که مردم افغانستان در آن سال‌ها تجربه کرده‌اند، در شعر عاصی می‌توان یافت» (کاظمی، ۱۳۸۹). اینجا نقد ادبی به گونه‌ای خوانش جامعه‌شناختی تقلیل یافته است. متن به عنوان ساختار معنایی و زبانی تحلیل نمی‌شود، بلکه به سند اجتماعی بدل می‌گردد. این وضعیت را می‌توان «نوستالژی هویتی» نامید.

کاظمی در نقدهای دیگر نیز از معیارهای نظری فاصله می‌گیرد؛ برای مثال، در ارزیابی شعر روح‌الامین امینی، مسأله اصلی نقد را در «چه گفتن» و «چگونه گفتن» تقلیل می‌دهد: «گرفتاری این نسل در چگونه‌گفتن نیست، بلکه در چه گفتن است» (کاظمی، ۱۳۹۲: ۱۱۳) که این گزاره، دقیقاً برخلاف بنیان نظریه ادبی معاصر است که زبان را سازنده معنا می‌داند، نه ابزار انتقال (ر.ک. پاینده، ۱۴۰۱: ۴۳). در غیاب این فهم نظری، نقد ادبی به داوری پیام‌محور فروکاسته می‌شود و ساختار متن عملاً از حوزه توجه منتقد حذف می‌گردد. این نقدها در سطح دانش فرهنگی عمل می‌کنند؛ اما به دانایی انتقادی نمی‌رسند. دلیل آن نیز آشکار است: فقدان روش، فقدان چارچوب نظری و اتکای بیش از حد به حس، تجربه و زمینه اجتماعی.

در نقدهای نقدنامه آیین در آیین نیز می‌توان ردپای کاستی هراس نظری و نوستالژی هویتی را پی گرفت. نویسنده اگرچه به روشنی در قلمرو مسائلی حرکت می‌کند که با نظریه‌های بینامتنیت هم‌پوشانی دارند، اما از صورت‌بندی صریح چارچوب نظری پرهیز می‌کند و تحلیل‌ها بیش از آن که بر دستگاه مفهومی نظریه‌پردازی چون کریستوا یا ژنت استوار شوند، بر گزارش مصداق‌ها و شباهت‌های معنایی تکیه دارند. آیین در آیین با بهره‌گیری از منابع مکتوب، به بررسی پیوندهای معنایی و سبکی میان شاهنامه و شعر مقاومت افغانستان پرداخته است (ر.ک. خلیق، ۱۳۹۳: ۲۱). پرهیز آگاهانه از نظریه، در کنار تأکید مکرر بر شاهنامه به مثابه بخشی از حافظه تاریخی و فرهنگی مردم افغانستان نشان می‌دهد که خلأ چارچوب نظری اغلب با ارجاع به حافظه جمعی و هویت فرهنگی جبران می‌شود. در واقع، متن کلاسیک در این موقعیت، بیش از آن که نظام نشانه‌ای قابل تحلیل نظری خوانده شود، به منبعی هویتی و نوستالژیک بدل می‌گردد که مشروعیت نقد را به عهده دارد.

۲.۶. نقد در اسارت قالب‌های ترجمه‌شده

یکی از اساسی‌ترین مشکلات نقد ادبی افغانستان، چیرگی چارچوب‌های نظری ترجمه‌شده‌ای است که بدون توجه به زمینه‌ی روایی و زبانی متون، به عنوان قالب‌های قطعی تفسیر به کار گرفته می‌شوند. چنین رویکردی، نقد را از پرسش‌گری زنده، به روشی مکانیکی تبدیل می‌کند که در آن، نظریه مقدم بر متن قرار می‌گیرد و متن ابزاری برای تأیید چارچوب نظری می‌شود. مقاله «بررسی رمان درویش پنجم براساس کهن‌الگوی محوری بازگشت و نظام کهن‌الگویی ضمنی آن» نمونه‌ای گویاست که چارچوب نظری جای تحلیل متن را می‌گیرد و خوانش ادبی به فرایند تطبیق‌الگو فروکاسته می‌شود.

در بخشی از مقاله، نویسندگان با اتکا به مراحل سفر قهرمان از نظر گرین (کاوش، نوآموزی، فدایی و ایثارگری) می‌کوشند رخدادهای روایی رمان را با این عناوین منطبق سازند. در سه مرحله نخست، شواهدی از متن برای تطبیق آورده می‌شود؛ اما در مرحله ایثارگری، نویسندگان تصریح می‌کنند که: «اگرچه این مورد در رمان ذکر نشده؛ اما از رشد شخصیت می‌توان چنین استنباط کرد» (کوهستانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۴۴). این گزاره، به روشنی نشان می‌دهد که در غیاب شواهد درون‌متنی، نظریه به جای متن می‌نشیند و خلأ روایی با استنباط بیرون‌متنی پر می‌شود. به جای آن‌که پرسیده شود چرا مرحله ایثارگری در روایت غایب است یا چگونه منطبق پیرنگ، زمینه ظهور یا عدم ظهور آن را فراهم می‌کند، «رشد شخصیت» به عنوان مفهومی برای حفظ سلامت الگوی نظری به کار می‌رود.

این فراروی از متن در بخش‌های دیگر مقاله نیز تکرار می‌شود. نویسندگان در مبحث کهن‌الگوی بازگشت، به «بازگشت نویسنده رمان پس از سال‌ها سفر در کشورهای مختلف جهان، به افغانستان و باقی‌ماندن تا پایان عمر در آن‌جا» (همان: ۲۳۹) اشاره می‌کنند. این در حالی است که بازگشت، مفهومی درون‌روایی و وابسته به ساختار اسطوره‌ای متن است. پیوند دادن سرگذشت واقعی نویسنده به الگوی بازگشت، بدون تبیین نسبت روایت و فراروایت، نسبت «نقد متن» و «زندگی‌نامه‌خوانی» را روشن نمی‌کند. این جابه‌جایی نشان می‌دهد که چارچوب نظری، ابزار فهم متن نیست و به الگویی فراگیر بدل شده که هر عنصر به‌ظاهر مرتبط را در خود جذب می‌کند.

نمونه دیگر غلبه تطبیق‌گرایی نظری، در خوانش مؤلفه‌های روان‌کاوانه و به ویژه در تبیین آنیما و آنیموس در رمان درویش پنجم دیده می‌شود. نویسندگان، خشم و گرایش‌های هیچ‌انگارانه‌ی شخصیت مرد را به آنیما نسبت می‌دهند (همان: ۲۴۵)؛ بی‌آن‌که روشن سازند این نسبت بر چه مبنای نظری استوار است. آیا موجه است هر بروز هیجان یا بحران روانی را ذیل آنیموس گنجانند؟ فقدان تحلیل زبانی، تصویری یا روایی که نشان دهد این خشم چگونه در ساختار نمادین متن به آنیما پیوند می‌خورد، باعث می‌شود که مفهوم آنیما به برچسبی عام و فاقد دقت تحلیلی فروکاسته شود. همچنین سلحشوری شخصیت‌های زن را به عنصر نرینه روان آنان نسبت داده و مدعی می‌شوند که «یلدوز» این ویژگی را «به واسطه مادر از پدر بزرگ» (همان: ۲۴۷) به ارث برده است. این گزاره، افزون بر ابهام در سازوکار انتقال روانی ویژگی، در مرحله

اثبات متنی نیز با مشکل مواجه است. برای تأیید «سلحشوری»، نویسندگان به خودکشی یلدوز اشاره می‌کنند؛ حال آن‌که خود متن تصریح می‌کند این کنش برای رسیدن به «جهانی دیگر» و تبدیل شدن به «شاهبانویی برای توره (شاهنشاه خیالی‌اش)» صورت می‌گیرد (همان).

در مجموع، مقاله مورد بحث با وجود بهره‌گیری گسترده از نظریه کهن‌الگوی بازگشت و آشنایی نویسندگان با مفاهیم آن، در سطح روش‌شناختی دچار تقدم الگوی نظری بر متن ادبی است. شواهد متعدد در زیر هر عنوان، نشان می‌دهد که تحلیل‌ها اغلب از پیش فرض‌های نظری آغاز می‌شوند و سپس، متن به ماده تطبیق بدل می‌شود. به گونه‌ای که در غیاب داده‌های روایی صریح، خلأها با «استنباط» یا «تعمیم» پر می‌شوند. کاربرد مفاهیمی چون سفر قهرمان، آنیما، آیموس و فردیت، بدون نشان دادن سازوکار روایی، زبانی یا پیرنگی آن‌ها، سبب می‌شود که نظریه به برجستگی تفسیری فروکاسته شود و تحلیل از سطح توصیف فراتر نرود.

در همین چارچوب، خوانش محمود جعفری از مجموعه داستان سایه در تاریکی نیز نمونه‌ای روشن از غلبه تطبیق‌گرایی نظری و تقدم چارچوب مفهومی بر متن ادبی است. جعفری با اتکا به نظریه سلسله‌مراتب نیازهای مازلو، سرنوشت شخصیت‌هایی از داستان‌هایی چون «آدم‌فروش»، «از سکنه تا ماتو»، «بغض خاموش»، «یافته» و «گدا» را به نرسیدن به مرحله خودشکوفایی فرومی‌کاهد، بی‌آن‌که پیوستگی و هم‌پوشانی سطوح نیاز یا سازوکارهای روایی، اخلاقی و روانی این انسداد در متن تحلیل شود. بحران‌های چندلایه شخصیت‌ها در یک رابطه علی ساده (فقر = فقدان خودشکوفایی) خلاصه می‌شود (ر.ک. جعفری، ۱۳۹۸: ۱۴۶-۱۴۹) و کنش‌هایی چون فروش فرزند، خودکشی، ترک تحصیل و گدایی در داستان‌ها بدون بررسی جایگاه‌شان در پیرنگ و نظام ارزش‌های روایی، صرفاً به مصداق‌های نظریه بدل می‌گردند. افزون بر این، گزینش داستان‌ها فاقد تبیین روش‌مند است و متن نه همچون کلیتی معنادار، بلکه به عنوان بایگانی شواهد برای تأیید نظریه در نظر گرفته می‌شود. نتیجه چنین رویکردی آن است که نظریه به جای آن‌که در برابر متن به پرسش کشیده شود، جای متن را می‌گیرد و نقد نظریه‌مبنا به گزارشی تقلیل می‌یابد که در آن تحلیل درون‌متنی، مسأله‌مندی غیاب‌ها و امکان ارزیابی انتقادی خوانش‌ها تضعیف می‌شود.

۷.۲. بی‌زمانی تحلیل و بحران پیوستگی ادبی

از عمیق‌ترین بحران‌ها در نقد ادبی معاصر افغانستان، تاریخ‌گریزی یا گسست از سنت‌های تاریخی ادبیات است. این تاریخ‌گریزی، بی‌اعتنایی آگاهانه به تاریخ نیست، بلکه به معنای ناتوانی نظری و روشی در پیوند زدن متن با زمینه‌های تاریخی، گفتمانی و فرهنگی آن است. در نتیجه این گسست، بسیاری از نقدهای معاصر به ویژه نقدهای فرمالیستی، جامعه‌شناختی و ذوق‌محور، فاقد عمق تاریخی‌اند و به تحلیل‌هایی سطحی بدل می‌شوند که در آن‌ها متن ادبی همچون پدیده‌ای منفک از زمان، مکان و حافظه فرهنگی در نظر گرفته می‌شود.

یعقوب یسنا نیز در *خوانش متن* بدان اشاره می‌کند. او می‌نویسد: «ما تجربه نقادی ادبی مدرن را نداشته‌ایم» (یسنا، ۱۳۹۳: ۶)؛ اما این فقدان را در یک شبکه تاریخی و گفتمانی قرار نمی‌دهد. مسأله بیان می‌شود؛ اما تبارشناسی آن ارائه نمی‌گردد. این همان وضعیتی است که در

کل نقد ادبی معاصر افغانستان دیده می‌شود. در یک سو، منتقدان سنت‌گرا قرار دارند که در روایت‌های کلاسیک، تذکره‌نگارانه یا ذوق‌محور مستقر شده‌اند و تاریخ را صرفاً زنجیره‌ای از نام‌ها یا سبک‌ها به طور ایستا و فاقد تحلیل می‌دانند. در سوی دیگر، منتقدان نوجویی قرار دارند که به نظریه‌های معاصر گرایش دارند، اما از هرگونه بازخوانی یا تأمل تاریخی می‌گریزند؛ چنان‌که تاریخ را مانعی برای گشودگی خوانش یا بار ایدئولوژیک تلقی می‌کنند و در نتیجه، خوانش‌هایی تولید می‌شود که از هرگونه زمینه‌مندی تهی‌اند.

غیبت نگاه تاریخی در نقد، پیامدهای گسترده‌ای دارد: فهم تطور ژانرها، تحول سبک‌ها، کارکردهای ذهنیت شاعرانه، دگرگونی گفتمان و حتی سیر معنایی مفاهیمی چون نوآوری یا سنت‌شکنی ناممکن می‌شود. در چنین فضایی، نقد در غیاب روشنگری، به بازتولید کلیشه‌ها می‌انجامد؛ زیرا منتقدی که تاریخ مفاهیم را نمی‌شناسد، نمی‌تواند تشخیص دهد چه چیز جدید است و چه چیز تکرار سنت. از همین روست که بسیاری از نقدها در افغانستان، مملو از برجسب‌هایی مانند «پیشرو»، «تجددگرا» یا «پساسنتی» است، بی‌آنکه معنای دقیق این واژه‌ها و زمینه تاریخی کاربردشان روشن شود.

این بحران در نظریه‌پردازی به وضوح دیده می‌شود. برای نمونه، یسنا در بحث معیارهای نقد می‌نویسد: «معیارهای نقادی از چگونگی آفرینش متن‌های معتبر ادبی استخراج می‌شوند» (همان: ۴)؛ اما هیچ توضیحی درباره تاریخ بودن «اعتبار» نمی‌دهد. انگار متن‌های معتبر، ازلی‌اند و معیارهای نقد، فراتاریخی. درحالی‌که هر معیار زیبایی‌شناختی، محصول یک دوره، یک ساختار قدرت، یک گفتمان ادبی یا یک تحول معرفت‌شناختی است. تبدیل معیارهای نقد به مقولاتی ثابت، نوعی حذف تاریخ از نقد است.

تاریخ‌گریزی در تحلیل متن نیز تکرار می‌شود. یسنا وقتی درباره پیوند یکی از شعرها با تاریخ می‌نویسد: «در این مورد نیاز به استناد نیست؛ خواننده‌ها از خواندن هر شعر مناسبات شعرها را با تاریخ و زندگی احساس می‌کنند» (همان: ۹۸)، تاریخ را از سطح «تحلیل» به سطح «احساس» تقلیل می‌دهد. در چنین رویکردی، تاریخ دیگر ابزار فهم متن نیست و به پیش‌فرضی بدیهی و غیرمستند تبدیل می‌شود. این امر، گونه‌ای دیگر از زمان‌زدایی است.

در مجموع، بحران بی‌زمانی تحلیل در نقد ادبی افغانستان و در بخشی از تحلیل‌های یسنا در *خوانش متن*، در چند سطح رخ می‌دهد: (۱) حذف تبارشناسی تاریخی از تحلیل نقد و نظریه، (۲) تقلیل تجربه تاریخی متن به احساس و (۳) عدم پیوند میان تحول گفتمانی ادبیات و روش نقد. بحران بی‌تاریخی در «تحلیل گفتمان عناصر تمایزگذار شعر سنتی و جدید فارسی» نوشته علی شیر رستگار نیز بازتولید شده است. نویسنده با تکیه بر دوگانه «ساختار مکانیکی/ارگانیکی» و ارجاع به امیل دورکیم، تحولات شعر فارسی را ذیل روایت کلی «پیچیده‌شدن حیات اجتماعی» و «ظهور عقلانیت مدرن» توضیح داده و می‌نویسد که ساختار مکانیکی شعر و ادبیات فارسی سنتی با تأثیرپذیری از فضای روبه‌تحول کشورهای اروپایی درهم شکسته شده است (رستگار، ۱۳۹۶: ۴۸ و ۴۹). این بیان اگرچه تاریخی است؛ اما تاریخ را به یک چارچوب عام و انتزاعی فرومی‌کاهد و از هرگونه

تبارشناسی تحولات درونی سنت شعری، تفاوت دوره‌ها و منازعات گفت‌مانی مشخص تهی است. در نتیجه، تاریخ همچون میدان تحلیل در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه به عنوان پیش‌فرضی کلی برای توجیه تحول به کار می‌رود. رستگار، شعر سنتی را به صورت کلیتی همگن معرفی می‌کند که در آن، واحد اصلی «بیت» است و خودمختار عمل می‌کند. از این ویژگی نتیجه می‌گیرد که شعر سنتی، فاقد انسجام ارگانیک است. این داوری، بدون توجه به تاریخ ژانرها، تغییر کارکرد بیت در دوره‌های مختلف و نمونه‌های پرشمار انسجام مضمونی و روایی در سنت کلاسیک، نوعی ذات‌نگاری تاریخی به شمار می‌آید. در مقابل، انسجام شعر نو به عنوان امری بدیهی پنداشته می‌شود. به این ترتیب، مقاله با آن که از مفاهیم جامعه‌شناختی بهره می‌گیرد، به دلیل فقدان تاریخ‌مندی تحلیلی، به خوانشی زمان‌زدوده می‌رسد که بیش از فهم پیچیدگی‌های تاریخی شعر فارسی، روایت گذار از سنت به تجدد را بازتولید می‌کند (ر.ک. همان: ۴۸-۵۰).

جدول ۱. کاستی‌های نقد ادبی افغانستان براساس ماهیت مفهومی و ساختاری

کاستی	ماهیت	ویژگی‌ها
فروپاشی معیار در نقد متن‌گزیز	مفهومی	نظریه‌ها بدون شناخت مبانی فلسفی به کار می‌روند و معیارهای تحلیل از میان می‌رود. متن به تأویل‌های غیرقابل‌سنجش فروکاسته می‌شود و نشانه‌ها بدون مبنا، گسترش می‌یابند. تحلیل از متن فاصله می‌گیرد و به گمانه‌زنی‌های نمادین بدل می‌شود.
غلبه خوانش سلیقه‌ای و بحران روش در خوانش	ساختاری	نقد به تجربه فردی فروکاسته می‌شود و چارچوب نظری و شواهد متنی غایب‌اند. تحلیل‌ها بر برداشت‌های شخصی استوارند و زبان نقد، شاعرانه می‌شود. ساختار تحلیل و امکان بازآزمایی از بین می‌رود.
فروکاست نقد به بازتاب گفتمان‌های اقتدار	مفهومی	نقد به ابزار تأیید یا نفی مواضع سیاسی و اخلاقی تبدیل می‌شود. متن از منظر اخلاقی-ایدئولوژیک سنجیده می‌شود و تحلیل ساختاری و زبانی غایب است.
انتقال ناقص و مصرف شتاب‌زده نظریه	مفهومی	نظریه‌ها تقلیل یافته و بدون زمینه‌مندی به کار می‌روند و جنبه تزئینی می‌گیرند.
هراس نظری و نوسالزی هویتی	مفهومی	نظریه، مزاحم تلقی می‌شود و نقد بر پایه صداقت، رنج و هویت سامان می‌یابد. معیار زیبایی‌شناختی به حاشیه می‌رود و متن به سند اجتماعی یا عاطفی تبدیل می‌شود. این امر، فهم ساختار و زبان را متوقف می‌کند.
نقد در اسارت قالب‌های ترجمه‌شده	ساختاری	نظریه به عنوان قالب از پیش‌ساخته تحمیل می‌شود. تحلیل‌ها از جدول نظریه استخراج می‌شوند، نه از متن. نمادها بدون توجه به پیرنگ تفسیر می‌شوند و نقد به خلاصه‌نویسی تقلیل می‌یابد.
بی‌زمانی تحلیل و بحران پیوستگی ادبی	مفهومی	نقد، فاقد تبارشناسی مفاهیم و زمینه‌مندی تاریخی است. تحلیل از بستر تاریخی جدا می‌شود و سطحی باقی می‌ماند و نسبت متن با سنت، ژانر، تحول زبانی و گفتمان‌های زمانه نادیده می‌ماند.

مجموعه کاستی‌های بررسی‌شده نشان می‌دهد که نقد ادبی در افغانستان با نوعی ناهم‌زمانی در رشد ساخت‌های نظری، نهادی و زبانی مواجه است.

۳. نتیجه‌گیری

تحلیل کاستی‌های مفهومی و ساختاری نقد ادبی افغانستان نشان می‌دهد که مسأله اصلی نقد را نمی‌توان در ضعف‌های پراکنده، خطاهای فردی یا ناکامی‌های موردی جست؛ بلکه باید آن را بخشی از ساختاری بزرگ‌تر دانست که در آن، نظریه، روش، زبان و نهادهای ادبی به شکلی ناهماهنگ و ناهم‌زمان رشد کرده‌اند. حاصل این ناهم‌زمانی، نقدی است که از یک سو به نظریه‌های جهانی متکی است، اما آن‌ها را درک نکرده و از سوی دیگر به سنت ذوقی وفادار است، اما امکان مفصل‌بندی تحلیلی آن را ندارد. بنابراین، نقد در افغانستان در فقدان معرفتی قرار گرفته است: نه نظریه را به صورت سامان‌مند جذب کرده و نه توان تولید سنت نظری مبتنی بر تجربه فرهنگی خود را یافته است.

بررسی کاستی‌های مفهومی نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از بحران نقد، از برداشت سطحی و گسسته از نظریه‌ها ناشی می‌شود. نظریه به جای آن که ابزار فهم باشد، یا به قالبی از پیش تعیین‌شده برای تطبیق تبدیل شده، یا به عنوان امری غیرضروری کنار گذاشته شده است. این دو وضعیت (نظریه‌زدگی خام و نظریه‌هراسی) در ظاهر متضاد، اما در عمل مکمل یکدیگرند؛ زیرا هر دو، نقد را از دقت، روش‌مندی و استدلال خالی می‌کنند. نظریه وقتی فهم نشود، به «نام» بدل می‌شود و نام، وقتی جای فهم را بگیرد، نقد به سطح زبان‌آرایی ادبی یا پرگویی شبه‌نظری تقلیل می‌یابد.

در سوی دیگر، کاستی‌های ساختاری نشان می‌دهد که بحران نقد، ریشه در نظام تولید دانش دارد. نبود آموزش نظری عمیق، ترجمه‌های ناقص، ضعف در زبان تحلیلی، دلبستگی گروهی از دانشگاهیان به قالب‌های کلیشه‌ای و حاکمیت ذوق‌گرایی در مطبوعات، شبکه‌ای از شرایط می‌سازند که در آن حتی منتقدان مستعد نیز امکان رشد روشمند پیدا نمی‌کنند. در چنین بستری، نقد به بازتاب تجربه فردی، ایدئولوژی یا مناسبات قدرت در فضای ادبی تبدیل می‌شود و از استانداردهای علمی فاصله می‌گیرد.

تحلیل تطبیقی این کاستی‌ها نشان می‌دهد که ضعف‌های مفهومی و ساختاری، نه تنها هم‌زمان رخ می‌دهند، بلکه یکدیگر را بازتولید می‌کنند. فهم ناقص نظریه، روش را سست می‌کند؛ روش سست، زبان نقد را مبهم می‌سازد؛ زبان مبهم، آموزش نظری را بی‌اثر می‌کند و آموزش بی‌اثر، دوباره فهم نظریه را محدود می‌سازد. این چرخه، نقد ادبی را در موقعیتی بازتولیدشونده قرار داده است. از این منظر، کاستی‌های نقد را باید همچون سیستم دید، نه خطاهای منفرد.

بنابراین، عبور از وضعیت کنونی نیازمند اصلاحات متمرکز بر سه محور بنیادین است: نخست، بازسازی آموزش نظریه‌های ادبی بر اساس منابع اصلی و درک فلسفی مبانی آن‌ها؛ دوم، استقرار روش‌شناسی تحلیل بر پایه خوانش دقیق، شواهد متنی و زبان مفهومی روشن و سوم، ایجاد بسترهایی نهادی برای گفت‌وگوی انتقادی و ارزیابی علمی. از بستر چنین بازآرایی ساختاری است

که نقد ادبی افغانستان می‌تواند از مرحله ذوق‌محوری، تاریخ‌گزینی و نظریه‌زدگی سطحی عبور کرده و به گفتمانی استدلال‌محور و علمی دست یابد.

با این‌همه، نقد ادبی در افغانستان هنوز ظرفیت‌های بالقوه بسیاری دارد؛ اما این ظرفیت‌ها زمانی بالفعل می‌شوند که کاستی‌ها پنهان یا توجیه نشوند، بلکه فهم و طبقه‌بندی شوند. تحلیل نظام‌مند این ضعف‌ها اولین گام برای بازتعریف نقد در این جغرافیاست و آینده نقد ادبی افغانستان، وابسته به میزان جدیت برای اصلاح همین کاستی‌هاست.

۱.۳. پیشنهادهای تحقیق

۱. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده با بازتعریف رابطه میان تجربه فردی منتقد و روش تحلیلی، نشان دهند که چگونه خوانش شخصی می‌تواند از طریق اتکا به شواهد دقیق درون‌متنی، انسجام استدلالی و چارچوب نظری روشن به نقدی روشمند، علمی و قابل ارزیابی تبدیل شود.
۲. انجام مطالعاتی با تمرکز بر آگاهی روش‌شناختی و خودبازتابی منتقد، از جمله شناسایی ایدئولوژی‌های پنهان در نظریه‌های ادبی و پیش‌فرض‌های ذهنی منتقدان، می‌تواند مسیر گذار نقد ادبی افغانستان به سوی نقدی آزاد، پژوهشی و نقادانه را تبیین کند.
۳. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی با تأکید بر تحلیل متون ادبی افغانستان بر مبنای زمینه‌مندی، تاریخ‌مندی و تفاوت‌های گفتمانی با رویکردهای تطبیق‌گرایانه برای کاربرد نظریه تمرکز کنند.
۴. پژوهش‌های آتی می‌توانند به بازاندیشی در آموزش نظریه ادبی به عنوان جریان‌های فکری و بررسی امکان پیوند دادن هوشمندانه نظریه‌های معاصر با سنت ادبی فارسی در افغانستان پردازند تا از کاربردهای صوری و تحمیل قالب‌های نظری بر متن پرهیز شود.
۵. انجام مطالعاتی با رویکرد تبارشناختی به تاریخ ادبیات افغانستان، با تمرکز بر بازخوانی انتقادی مفاهیم و فرایندهای تغییر، می‌تواند تاریخ‌مندی را به عنوان لایه درونی فهم متن برجسته سازد و پیوند نقد ادبی با ادبیات را تقویت کند.

منابع

- آرین، نصیراحمد. (۱۳۹۷). *سوء خوانش*. کابل: آریانا.
- آرین، نصیر. (۱۳۹۸). «روایت ذوق‌ها: تحلیل شعر معصومیت سنگ‌ها سروده مجیب مهرداد براساس تکنیک قرائت تنگاتنگ»، فصل‌نامه ادبیات معاصر. شماره ۱۴ و ۱۵، صص ۹۲-۹۸.
- ایگلتون، تری. (۱۳۸۸). *پیش‌درآمدی بر نظریه ادبی*، ترجمه عباس مخبر. تهران: مرکز.
- بارت، رولان. (۱۳۹۱). *نقد و حقیقت*، ترجمه شیرین دقیقیان. تهران: مرکز.
- برسلر، چارلز. (۱۴۰۰). *درآمدی بر نظریه‌ها و روش‌های نقد ادبی*، ترجمه مصطفی عابدینی‌فرد. تهران: نیلوفر.
- پاینده، حسین. (۱۴۰۱). *نظریه و نقد ادبی: درس‌نامه‌ای میان‌رشته‌ای*. تهران: مروارید.
- پرتو نادری، نصرالله. (۱۴۰۰). *پیشگامان شعر نو در افغانستان*. کابل: زریاب.

- پرتو نادری، نصرالله. (۱۴۰۱). پیر روشنی‌فروش. کابل: واژه و فرهنگ.
- تسلیمی، علی. (۱۳۹۸). نقد ادبی: نظریه‌های ادبی و کاربرد آن‌ها در ادبیات فارسی. تهران: اختران.
- جعفری، محمود. (۱۳۹۸). «دودها و سایه‌ها: نقد روان‌شناختی مجموعه داستان سایه در تاریکی اثر نجیبه ایوبی»، فصل‌نامه ادبیات معاصر. شماره‌های ۱۶ و ۱۷، صص ۱۴۶-۱۴۹.
- خلیق، صالح محمد. (۱۳۹۳). آیین در آیین: نقد، نظر و پژوهش. بلخ: انجمن نویسندگان بلخ.
- خوش‌ضمیر، راضیه؛ علیرضا نیکویی و رضا چراغی. (۱۴۰۲). «نقد ذوق، مفهوم و تحول آن در نقد و نظریه ادبی در ایران»، پژوهش‌نامه مکتب‌های ادبی. دوره ۷، شماره ۲۴، صص ۸۵-۱۱۳.
- راتب، عمران. (۱۳۹۸). مال‌خولیا و تردید: مقالاتی در معنمندی و تفسیر متن. کابل: نسل نو.
- رستگار، علی‌شیر. (۱۳۹۶). «تحلیل گفتمان عناصر تمایزگذار شعر سنتی و جدید فارسی»، فصل‌نامه ادبیات معاصر، شماره ۷، صص ۴۸-۵۳.
- سراب، اسماعیل. (۱۳۹۷). بهره‌کشی شاعرانه. کابل: امیری.
- سید حیدری، بتول. (۱۳۹۸). «پیشانی و بیگانگی: چشم‌انداز کلی روانکاوانه نسبت به شخصیت‌های خلق‌شده در داستان‌های زنان افغانستان»، فصل‌نامه ادبیات معاصر. شماره‌های ۱۶ و ۱۷، صص ۱۰۵-۱۰۸.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). نقد ادبی. تهران: فردوسی.
- غلامحسین‌زاده، غلامحسین؛ حسینعلی قبادی؛ ناصر نیکوبخت و محمد امین زواری. (۱۳۹۱). «نقد جامعه‌شناختی رمان هزارخانه خواب و اختناق»، فصل‌نامه متن‌پژوهی ادبی. شماره ۵۲، صص ۷-۳۶.
- قویم، عبدالقیوم. (۱۳۹۰). مجموعه مقاله‌ها در زمینه نظریه ادبی و نقد ادبی. کابل: سعید.
- کاظمی، محمدکاظم. (۱۳۷۶). «نگاهی به "خاکستر صدا" مجموعه شعر سید فضل‌الله قدسی»، نشریه گلبانگ: ضمیمه هفته‌نامه وحدت. سال ۱، شماره ۲۲.
- کاظمی، محمدکاظم. (۱۳۸۹، ۷ مهر). «نگاهی به عاشقانه‌های قهار عاصی»، سایت پیام آفتاب.
- کاظمی، محمدکاظم. (۱۳۹۲). «گوشه‌هایی از انقلاب غزل: نقدی بر کتاب "در خواب‌هام کودک غمگینی‌ست"؛ سروده‌های روح‌الامین امینی»، فصل‌نامه شعر. شماره ۷۰.
- کالر، جاناناتان. (۱۳۹۶). نظریه ادبی: معرفی بسیار مختصر، ترجمه فرزانه طاهری. تهران: مرکز.
- کوهستانی، تمنا؛ مهین پناهی و مجید هوشنگی. (۱۴۰۴). «بررسی رمان درویش پنجم رهنورد زریاب براساس کهن‌الگوی محوری بازگشت و نظام کهن‌الگویی ضمنی آن»، مطالعات شبه قاره. دوره ۱۷، شماره ۴۹، صص ۲۵۰-۲۳۱.
- مجیر، عبدالوهاب. (۱۳۸۹). در پیچ و خم غزل/امروز بلخ. بلخ: انجمن آزاد نویسندگان بلخ.
- معینی، سولماز؛ احمد رضی و رضا چراغی. (۱۴۰۰). «ضرورت‌ها و الزامات نقد زیست‌محیطی با نگاهی به کاستی‌های آن در مقالات ایرانی»، فصل‌نامه علمی - پژوهشی نقد ادبی. سال ۱۴، شماره ۵۴، صص ۱۴۵-۱۸۸.
- مکاریک، ایرنا ریما. (۱۳۸۳). دانش‌نامه نظریه‌های ادبی معاصر، ترجمه مهران مهاجر و محمد نبوی. تهران: آگه.
- نوالی، محمود. (۱۴۰۳). «ویژگی‌های دازاین در کتاب وجود و زمان هایدگر»، مجله پژوهش‌های فلسفی دانشگاه تبریز. دوره ۱۸، شماره ۴۹، صص ۴۳-۶۰.

نورنیا، نورمحمد؛ احمد رضی و علیرضا نیکویی. (۱۴۰۴). «آبشخورهای نظری نقد ادبی افغانستان»، فصل‌نامه جستارهای نوین ادبی. سال ۵۸، شماره ۱، صص ۴۵-۷۱.

نیکویی، علیرضا. (۱۳۹۸). «مرور انتقادی کتب نقد ادبی در زمینه آبشخورهای نقد»، ادبیات معاصر پارسی. سال ۹، شماره ۱، صص ۲۴۹-۲۷۱.

واحدیار، افسانه. (۱۴۰۰). پرسه در دیگری: واکاوی شعر هرات از ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰. هرات: آن.

یسنا، یعقوب. (۱۳۹۳). خوانش متن: نوشتارهای ممکن برای گفتمان نقد ادبی. کابل: مقصودی.

یسنا، یعقوب. (۱۳۹۹). روشنگری افسون. کابل: مقصودی.

References

- Arian, Nasir Ahmad. (2018). *Misreading*. Kabul: Ariana. (In Persian)
- Arian, Nasir. (2019). "Narrative of Tastes: An Analysis of the Poem *Masoomiyat-e Sangha* by Mojib Mehrdad Based on Close Reading Techniques." *Contemporary Literature Quarterly*, Issues 14–15, pp. 92–98. (In Persian)
- Barthes, Roland. (2012). *Criticism and Truth*, trans. Shirin Daqiqian. Tehran: Markaz. (In Persian)
- Bressler, Charles. (2021). *Introduction to Literary Theories and Methods*, trans. Mostafa Abedini-Fard. Tehran: Nilofar. (In Persian)
- Coller, Jonathan. (2017). *Literary Theory: A Very Brief Introduction*, trans. Farzaneh Taheri. Tehran: Markaz. (In Persian)
- Eagleton, Terry. (2009). *Introduction to Literary Theory*, trans. Abbas Mokhber. Tehran: Markaz. (In Persian)
- Gholamhossinzadeh, Gholamhossin; Hosseinali Ghobadi; Naser Nikbakht & Mohammad Amin Zavari. (2012). "A Sociological Critique of the Novel *Hazarkhaneh-ye Khaab va Ekhtenaq*." *Textual Literary Studies Quarterly*, Issue 52, pp. 7–36. (In Persian)
- Jafari, Mahmoud. (2019). "Smoke and Shadows: A Psychoanalytic Reading of *Shadow in the Darkness* by Najiba Ayubi." *Contemporary Literature Quarterly*, Issues 16–17, pp. 146–149. (In Persian)
- Jung, Carl Gustav. (1968). *The Spirit in Man, Art and Literature*. Princeton University Press.
- Kazemi, Mohammad Kazem. (1997). "A Look at *Khakestar-e Seda*, Poems by Seyed Fazlullah Qodsi." *Golbang Journal*, Supplement of *Vahdat Weekly*, Vol. 1, Issue 22. (In Persian)
- Kazemi, Mohammad Kazem. (2010, Sept. 28). "A Look at the Love Poems of Qahar Asi." *Payam Aftab* website. (In Persian)
- Kazemi, Mohammad Kazem. (2013). "Corners of the Ghazal Revolution: A Critique of *In My Dreams, the Child is Sad* by Ruh al-Amin Amini." *Sh'er Quarterly*, Issue 70. (In Persian)
- Khaliq, Saleh Mohammad. (2014). *Mirror in Mirror: Criticism, Theory and Research*. Balkh: Writers' Association of Balkh. (In Persian)
- Khoshzamid, Razieh; Alireza nikouei & Reza Cheraghi. (2023). "Taste-based Criticism: Its Concept and Evolution in Literary Criticism and Theory in Iran." *Research Journal of Literary Schools*, Vol. 7, Issue 24, pp. 85-113. (In Persian)
- Kohestani, Tamana; Mahin Panahi & Majid Houshang. (2025). "Analysis of *The Fifth Dervish* by Rahnavard Zaryab Based on the Axial Archetype of Return and Its Implicit Archetypal System." *Subcontinent Studies*, Vol. 17, Issue 49, pp. 231–250. (In Persian)
- Mujir, Abdul Wahab. (2010). *In the Labyrinth of Today's Ghazal of Balkh*. Balkh: Free Writers' Association of Balkh. (In Persian)

- Mocini, Soolmaz; Ahmad Razi and Reza Cheraghi. (2021). "The Necessities and Requirements of Ecocriticism with a Look at Its Shortcomings in Iranian Scholarly Articles" *Literary Criticism Quarterly*, Year 14, No. 54, pp. 145–188. (In Persian)
- Makarik, Irna Rima. (2004). *Encyclopedia of Contemporary Literary Theories*, trans. Mehran Mohajer & Mohammad Nabavi. Tehran: Agah. (In Persian)
- Nawali, Mahmoud. (2024). "Characteristics of Dasein in Heidegger's *Being and Time*." *Philosophical Studies Journal of Tabriz University*, Vol. 18, Issue 49, pp. 43–60. (In Persian)
- Nikouei, Alireza. (2019). "A Critical Review of Books on Literary Criticism Regarding Its Sources." *Contemporary Persian Literature*, Vol. 9, Issue 1, pp. 249–271. (In Persian)
- Noornia, Noor Mohammad; Ahmad Razi & Alireza Nikouei. (2025). "Theoretical Sources of Afghan Literary Criticism." *Journal of New Literary Essays*, Vol. 58, Issue 1, pp. 45–71. (In Persian)
- Partaw Naderi, Nasrullah. (2021). *Pioneers of Modern Poetry in Afghanistan*. Kabul: Zaryab. (In Persian)
- Partaw Naderi, Nasrullah. (2022). *Pir-e Roshani-Frosh*. Kabul: Vajeh va Farhang. (In Persian)
- Payandeh, Hossein. (2022). *Literary Theory and Criticism: An Interdisciplinary Textbook*. Tehran: Morvarid. (In Persian)
- Qawim, Abdul Qayyum. (2011). *Collected Essays on Literary Theory and Criticism*. Kabul: Saeed. (In Persian)
- Rastgar, Ali Shir. (2017). "Discourse Analysis of Distinguishing Elements between Classical and Modern Persian Poetry." *Contemporary Literature Quarterly*, Issue 7, pp. 48–53. (In Persian)
- Rateb, Emran. (2019). *Melancholy and Doubt: Essays on Meaning and Textual Interpretation*. Kabul: Nasl-e Naw. (In Persian)
- Sarab, Ismail. (2018). *Poetic Exploitation*. Kabul: Amiri. (In Persian)
- Seyed Haidari, Batool. (2019). "Confusion and Alienation: A Psychoanalytic Perspective on Characters Created in Afghan Women's Stories." *Contemporary Literature Quarterly*, Issues 16–17, pp. 105–108. (In Persian)
- Shamisa, Cyrus. (2004). *Literary Criticism*. Tehran: Ferdowsi. (In Persian)
- Taslimi, Ali. (2019). *Literary Criticism: Literary Theories and Their Applications in Persian Literature*. Tehran: Akhtaran. (In Persian)
- Wahidiyar, Afsanah. (2021). *A Journey into Otherness: An Analysis of Herat Poetry from 2001 to 2021*. Herat: An. (In Persian)
- Yasna, Yaqub. (2014). *Reading the Text: Possible Writings for Literary Discourse*. Kabul: Maqsudi. (In Persian)
- Yasna, Yaqub. (2020). *Disenchanted Enlightenment*. Kabul: Maqsudi. (In Persian)